

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Ερμηνεία και ερμηνευτική της Καινής Διαθήκης

Ενότητα 2: Το κατά Ιωάννη ευαγγέλιο 1

Σωτήριος Δεσπότης

Θεολογική Σχολή

Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Εισαγωγή στο κατά Ιωάννη

1. .... όταν διαβάσει κανείς τον Ιω. νομίζει ότι αφήνει τις πολυσύχναστες πλατείες όπου ο Ιησούς συζητεί με τον όχλο και τις ιουδαϊκές μερίδες για να εισέλθει σε ένα μεγαλοπρεπή και επιβλητικό Ναό, όπου ο Ιησούς ομιλεί ήρεμα προς τους πιστούς για την αγάπη του Θεού προς τον κόσμο, για την πίστη σε Αυτόν που απέστειλε ο Θεός για να σώσει τον κόσμο από τον θάνατο. Είναι μαρτυρία της πίστης της Εκκλησίας κατά τα τέλη του 1^{ου} αι για το τι σημαίνει για τα μέλη της ο Ι.Χριστός.

ΙΩΑΝΝΕΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

- ΠΕΝΤΕ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ Κ.Δ. ΑΠΟΔΙΔΟΝΤΑΙ ΣΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ
  - Κατά Ιωάννη
  - Α΄ Καθολική Ιωάννη
  - Β΄ Καθολική Ιωάννη
  - Γ΄ Καθολική Ιωάννη
  - Αποκάλυψη

Ίσως μάλιστα η συγγραφή τους έγινε αντίστροφα από τη σειρά τους στον Κανόνα

Σκοπός του Ευαγγελίου

- Ο ίδιος ο Ιωάννης σημειώνει στον α' επίλογο του Ευαγγελίου του:
  - Ταῦτα δὲ γέγραπται, (α) ἵνα πιστεύ(σ)ητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, (β) καὶ ἵνα πιστεύοντες **ζωὴν** ἔχητε ἐν τῷ Ὄνόματι αὐτοῦ (20, 31).
- Το κεφ. 21 προστέθηκε μάλλον από τον ίδιο τον Ιωάννη είτε από την Εκκλησία μετά τη σύνταξη του Ευαγγελίου πολύ ενωρίς εφόσον δεν απουσιάζει από κανένα χειρόγραφο.
- Ένθετη είναι και η καταπληκτική περικοπή περί της *συλλειφθήσης ἐπί μοιχείᾳ* (8, 1-11).
- ➔ Το γεγονός ότι το Ιω. δεν είναι απλή Βιογραφία δεν σημαίνει ότι αρνείται την ιστορικότητα

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

- I. 1,1-18: Πρόλογος: Ο Ύμνος στον Λόγο που έγινε «σάρκα»
  - II. 1,19-12, 50: Η αποκάλυψη και η μαρτυρία του Ι. Χριστού στον Κόσμο και η Άρνηση των Ιουδαίων.
  - III. 13,1-21, 55: Η δόξα του Ιησού ενώπιον των «φίλων » Του και η Ύψωσή Του στον Πατέρα.
- Παρότι το λεξιλόγιο του Ευαγγελίου είναι λιτό και το ύφος σημιτίζον, το Κείμενο περιέχει ποιητικά σχήματα και εξαιρετική δραματική πλοκή και ρυθμό.
  - Μέχρι σήμερα αναγινώσκεται στη Λατρεία κατά τη **χαρμόσυνη πασχάλια περίοδο του Πεντηκοσταρίου**

Δομή (1 από 2)

- Το κείμενο εισάγεται με τον περίφημο Ύμνο προς τον Λόγο (1, 1 - 18) το οποίο περιληπτικά πληροφορεί τον αναγνώστη για την προαιώνια ύπαρξη Του, την «ενεργειακή» σχέση Του με τον Κόσμο, τη σάρκωσή Του, την απόρριψή Του αλλά και τη χάρη και την αλήθεια που οικειώνεται όποιος πιστεύει στο Πρόσωπο Αυτού που υποκαθιστά το Νόμο/την Τορά του Μωυσή .
- Στο πρώτο μέρος του Ευαγγελίου (1, 19-12, 50) με «φόντο» τις ιουδαϊκές εορτές (του Πάσχα· 2, 13, της Σκηνοπηγίας· 7, 1 κε. και των Εγκαινίων 10, 22) και τις αναβάσεις του Ι. Χριστού στα Ιεροσόλυμα, περιγράφεται η αποκάλυψή του στον Κόσμο (κατεξοχήν με φράσεις **Ἐγὼ εἰμι** αλλά και Ἄμην, ἄμην λέγω ὑμῖν) και η ἄρνηση που εισπράττει κατεξοχήν από τους Ιουδαίους παρά τη μαρτυρία που καταθέτουν υπέρ του προσώπου Του ο Πατέρας Του, ο νυμφαγωγός Ιωάννης ο Βαπτιστής αλλά και τα έργα, τα επτά «σημεία» που ο ίδιος επιτελεί.

Δομή (2 από 2)

- Στη δεύτερη ενότητα του Ευαγγελίου (13, 1 - 17, 26) ο Ιησούς αποκαλύπτεται στους μαθητές Του το εσπέρας προ της Υψώσεώς Του την παραμονή του Πάσχα, Παρασκευή 14^η Νισάν (και όχι 15 Νισάν, όπως προϋποθέτουν οι Συνοπτικοί). Αυτή η ενότητα, όπου εξάίρεται και η σημασία της Παρουσίας του Παρακλήτου κατά την ιστορική πορεία της Εκκλησίας, κατακλείεται με την Αρχιερατική Προσευχή και την αναφορά στην ενότητα των πιστών κατά το αγιοτριαδικό πρότυπο (κεφ. 17). Ακολουθεί η περιγραφή του Πάθους και της Αναστάσεως (κεφ. 18-20), όπου διασώζονται πολλές αρχέγονες παραδόσεις προφανώς διότι ο συγγραφέας είχε πρόσβαση στους ιεροσολυμιτικούς κύκλους των Αρχιερέων

Τεχνική συγγραφής

– Χαρακτηριστικά στοιχεία της συγγραφής είναι τα εξής:

- η κυκλική επαναφορά της σκέψης (π.χ. ύδωρ ζων κεφ. 4+7),
- η τεχνική των παρανοήσεων (π.χ. 3, 4· 4, 15· 8, 22· 11, 11-12),
- το σχίσμα, η ταραχή και η σύγχυση που προκαλούνται στο ακροατήριο και αποτελούν συνέπεια του χάσματος μεταξύ του Ι. Χριστού και της διδασκαλίας Του αφενός και των αξιών του κόσμου που βρίσκεται υπό την επήρεια του διαβόλου αφετέρου (7, 43· 9, 16· 16, 11).
- Ανάλογα με τη στάση που τηρεί κάποιος απέναντι στο Πρόσωπο και το έργο του Χριστού ήδη βιώνει στο παρόν την Κρίση, η οποία θα διενεργηθεί ολοκληρωτικά την έσχατη Ημέρα από τον ίδιο τον Υιό.
- Ο Ιωάννης χρησιμοποιεί σε τρεις σημαντικές θέσεις του Ευαγγελίου του τον όρο *ενθυμείσθαι*. Κατ' αυτόν τον τρόπο μας παρέχει ένα σημαντικό κλειδί, για να κατανοήσουμε τι σημαίνει η *μνήμη*.

Χαρακτηριστικά ζεύγη/εκφράσεις

- Οι ιωάννειες Εκφράσεις:
  - Φως /Σκότος
  - Ζωή / Θάνατος
  - Εκ του ουρανού /Εκ του κόσμου
  - Υιοί Θεού/Υιοί Διαβόλου
  - Ελευθερία/Δουλεία
  - Πίστις/Απιστία
    - Γεννημένος εκ του Θεού
    - Μένειν εν τω Χριστώ
    - Τηρεῖν τας εντολάς Του
    - Αγάπη
    - Μαρτυρία

ΙΩΑΝΝΗΣ

יוחנן *Jochanan* (= *Ο Γιαχβέ είναι ελεήμων*)

- Η Πρώτη Εκκλησία απέδωσε στον Ιωάννη, τον μαθητή του Ιησού τη συγγραφή:
  - Σύμφωνα με την αρχαιότατη μαρτυρία του μικρασιάτη αγ. Ειρηναίου Λυών (180 μ.Χ.), μαθητή του Πολυκάρπου (+ 156) που με τη σειρά του μαθήτευσε στον Ιωάννη, το τελευταίο Ευαγγέλιο του Θεού συγγράφηκε στην Έφεσο της Μ. Ασίας από τον Ιωάννη τον μαθητή του Κυρίου που ανέπεσε στο στήθος του, ο οποίος έζησε κοντά στους πρεσβυτέρους της Μ. Ασίας μέχρι τα χρόνια του Τραϊανού (97-117μ.Χ.) (Κατά Αιρέσεων 2.22.5· 3.1.1).
- Ο ίδιος ο συγγραφέας ταυτίζεται μάλλον με τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς του Ευαγγελίου (13, 23· 19, 26-27· 20, 2-8· 21, 7· 21, 7. 20. 24) που αντικρίζει να ρέει από τη λογχισμένη πλευρά αίμα και ύδωρ. Γνωρίζει άριστα την τοπογραφία της Ιερουσαλήμ και τα ιουδαϊκά έθιμα.
- Ο Παπίας επίσκοπος Ιεράπολης (+220 μ.Χ.) μνημονεύει έναν πρεσβύτερο, ο οποίος από κάποιους ταυτίζεται με τον συγγραφέα είτε είτε του Ιω., είτε των Α', Β' και Γ' Ιω. είτε της Αποκ.

Ιωάννης ο Γαλιλαίος

- Καταγόταν από τη Βηθσαιδά της Γαλιλαίας.
- Ομιλούσε Αραμαϊκά και Ελληνικά. Είχε τη γαλιλαϊκή προφορά.
- Κατά πάσα πιθανότητα ήταν ήδη μαθητής του Ιωάννη του Βαπτιστή όταν ακολούθησε για πρώτη φορά τον Κύριο (Ιω 1, 29). Δεν αποκλείεται να μυήθηκε στον αποκαλυπτικισμό στο κοινόβιο του Κουμράν, το οποίο βρισκόταν πολύ κοντά στον χώρο δράσης του Προδρόμου.

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΑΛΙΕΥΣ (Μτ 4,21)

- Ο πατέρας του ήταν ο Ζεβεδαίος και η μητέρα του η Σαλώμη
- Ο αδερφός του ήταν ο Ιάκωβος
- Είχαν αλιευτική εταιρεία.

Ο Χαρακτήρας του Ιωάννη (1 από 2)

- Ο χαρακτήρας του:
  - ΑΝΑΖΗΤΗΤΗΣ: Το γεγονός ότι ο πατέρας του είχε μισθωτούς και ότι η Σαλώμη ακολουθούσε και διακονούσε τον Ιησού από τα υπάρχοντά της αποτελούν ενδεικτικά στοιχεία της ευπορίας της οικογένειάς του.
  - Παρά ταύτα ο ίδιος αναζητούσε την αλήθεια αρχικά στην έρημο στον Ιωάννη τον Βαπτιστή και κατόπιν στον Ι. Χριστό, εγκαταλείποντας για τον τελευταίο τα πάντα.

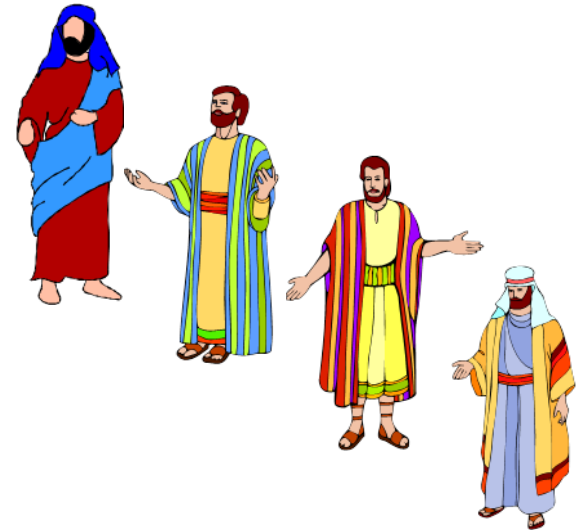
Ο Χαρακτήρας του Ιωάννη (2 από 2)

- **ΕΚΡΗΚΤΙΚΟΣ:** Ο Ιησούς επονόμασε τους αδελφούς Ιωάννη και Ιάκωβο **Βοανηργές**, γιους δηλ. της βροντής (Μκ 3, 17). Μαζί με τον αδελφό του εκφράζει την επιθυμία να κατέβει φωτιά από τον ουρανό για να καταστρέψει την αφιλόξενη κώμη της Σαμάρειας (Λκ.9,54).
- Κατακρίνουν Εξορκιστή που χρησιμοποιεί το Όνομα του Ιησού χωρίς να ανήκει στους Δώδεκα.
- **ΦΙΛΟΔΟΞΟΣ:** Στο τελευταίο στάδιο της πορείας του Ιησού προς το Πάθος, ζητούν με τον Ιάκωβο από τον Ι.Χριστό διακεκριμένες θέσεις στη βασιλεία Του

ΙΩΑΝΝΗΣ ως μέλος των Τεσσάρων

- Μαζί με τους ...
  - Ιάκωβο (τον αδελφό του) και
  - Πέτρο και τον αδελφό του
  - Ανδρέα
- Έγινε μάρτυς...
  - ... της θεραπείας της πεθεράς του Πέτρου. (Μκ 1,29)
  - ... της θαυμαστής αλιείας (Λκ. 5,1-11)
  - ...της εσχατολογικής Ομιλίας, της «Μικρής Αποκάλυψης». (Μκ 13, 3).

Ο Ιωάννης – ως μέλος των Τριών

- Παρευρέθηκε μαζί με τους άλλους δύο στην ανάσταση της κόρης του αρχισυναγώγου Ιαείρου (Μκ. 5,37)
- Βίωσε τη δόξα της Μεταμόρφωσης προγευόμενος τη Βασιλεία
- και στον κήπο της Γεθσημανής και στον Σταυρό.

Μόνον ο Ιωάννης

- ... κατά το πασχάλιο γεύμα (Ιω 13,12) καθήμενος εκ δεξιών ως οικοδεσπότης έπεσε στο στήθος του Κυρίου και τον ρώτησε ποιος θα τον παραδώσει (Ιωαν. 13,25). Είναι τόσο γλαφυρή αυτή η εικόνα της αγάπης, ώστε η έκφραση **επιστήθιος φίλος** έμεινε παροιμιώδης
- ... ήταν γνωστός στον Αρχιερέα και του επετράπη να εισέλθει στο Παλάτι του (Ιω. 18,15 κε)
- ... Σε αυτόν και όχι τους «αδελφούς» του εμπιστεύθηκε ο Ιησούς τη μητέρα Του. (Ιω. 19,26)
- ... προσπέρασε τον Πέτρο κατά την επίσκεψη στον κενό τάφο (Ιω. 20,2-4)

Ιωάννης, ο Απόστολος

- Ο Ιωάννης...
  - ... ο Πέτρος και ο Ιάκωβος ήταν οι ηγέτες = Στύλοι της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων (Γαλ. 2,9)
    - Στο Πρ. 3,1 κ.ε. ανέρχεται μαζί με τον Πέτρο στο Ιερό κατά την ώρα της προσευχής. Εκεί γίνεται η θεραπεία του χωλού από τον Πέτρο και το κήρυγμα του τελευταίου προς το πλήθος.
    - Ακολουθεί η σύλληψή τους, ομιλούν με παρρησία, τους γίνονται συστάσεις και απειλές και τελικά απλευθερώνονται (Πρ. 4,13)
    - Επισκέπτονται τη Σαμάρεια, η οποία δέχθηκε το Ευαγγέλιο από τον Φίλιππο, για να μεταδώσουν στους βαπτισμένους της περιοχής το αγ.Πνεύμα. (Πρ. 8,14 κε.)
    - Μετά την καταστροφή των Ιεροσολύμων ο Ιωάννης εγκαταστάθηκε στην Έφεσο.

Ιωάννης – η τελευταία φάση της ζωής του (1 από 2)

- Ο Παπίας αναφέρει...
  - ... ότι ο Ιωάννης αργότερα μετέβη στην Έφεσο.
  - ... επί Δομιτιανού εξορίστηκε στην Πάτμο (όπου βιώθηκε η Αποκάλυψη)
  - ... ότι ο Ιωάννης επέστρεψε επί Νέρβα στην Έφεσο
  - Εκεί έγραψε το Ευαγγέλιο και τις Επιστολές
- Από την δράση του Ιωάννη στην Έφεσο σώζεται η συνάντησή του με τον Κήρινθο στα λουτρά και η ανάσταση ενός νεκρού (Ευσέβιος ΕΙ 3,28 4,14).
- Μαρτυρείται επίσης από τον Ευσέβιο το πως κινήγησε στο κρησφύγετό του έναν ληστή, πρώην πνευματικό του παιδί, προκειμένου να το επαναφέρει στην πίστη

Ιωάννης – η τελευταία φάση της ζωής του (2 από 2)

- το ότι το μοναδικό του κήρυγμα στις συναθροίσεις των πιστών προς το τέλος της ζωής του ήταν το ‘τεκνία αγαπάτε αλλήλους’ (Ιερων. Υπόμν. Γαλ. VI, 10).
- Ο Ιωάννης κοιμήθηκε σε μεγάλη ηλικία κατά τη μετάβαση από τον 1^ο στον 2^ο αι.
- Ζήσας μέχρι του τέλους του πρώτου αιώνας ενώνει αρρήκτως ως ζων κρίκος της παραδόσεως τους αποστόλους και τους πατέρας της Εκκλησίας. (Σ. Σάκκος)

ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΟΥ ΚΑΤ' ΙΩΑΝΝΗ

- Είναι δυνατόν ο ψαράς από τη λίμνη Γενησαρέτ να γράψει αυτό το Ευαγγέλιο που προσεγγίζει τόσο βαθιά το μυστήριο του Θεού;
- Μπορούσε ο Γαλιλαίος χειρωνακτάς να είναι τόσο συνδεδεμένος με τη γλώσσα και τη σκέψη της ιερατικής αριστοκρατίας των Ιεροσολύμων;
- Μπορεί να είναι συγγενής με την υψηλή ιερατική οικογένεια όπως αφήνει το κείμενο να εννοηθεί (18, 15);

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ (1 από 2)

(Από το J. Ratzinger, Ιησούς από τη Ναζαρέτ, Αθήνα: Ψυχογιός 2008)

- *Ο Ζεβεδαίος πολύ πιθανόν μπορεί να ήταν ιερέας ο οποίος συγχρόνως έχει την ιδιοκτησία του στη Γαλιλαία, όπου η αλιεία στη λίμνη τον βοηθά να βγάζει το μισθό του. Διέθτετε μάλλον μόνον ένα κατάλυμα είτε δίπλα είτε εντός κάποιου μέρους της πόλεως των Ιεροσολύμων κατοικημένο από τους Εσσαίους.*
- *Επιπλέον εκείνο το γεύμα, κατά τη διάρκεια του οποίου αυτός ο μαθητής προσέπεσε στο στήθος του Ιησού, έλαβε χώρα σε ένα μέρος της πόλεως το οποίο κατά πάσα πιθανότητα κατοικούνταν από τους Εσσαίους – στο κατάλυμα του ιερέως Ζεβεδαίου, ο οποίος παραχώρησε το δώμα στον Ιησού και τους Δώδεκα.*

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ (2 από 2)

- *Κατά το ιουδαϊκό έθιμο ο οικοδεσπότης ή στην απουσία του ο πρωτότοκος γυιός του καθόταν στη δεξιά πλευρά του φιλοξενουμένου απλώνοντας το κεφάλι του στο στήθος του. Σε κάθε περίπτωση είναι δυνατό κατά τη σύγχρονη έρευνα το πρόσωπο του Ιωάννου του υιού του Ζεβεδαίου να θεωρηθεί ο μάρτυρας που εμφαντικά τονίζει την αυτοψία του και να ταυτίζεται με το πραγματικό συγγραφέα του Ευαγγελίου.*

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

(συνέχεια από το ανωτέρω βιβλίο)

- Στην Έφεσο υφίστατο κάτι σα μία Ιωάννεια σχολή, η οποία αναγόταν αφ' εαυτής στον *ηγαπημένο μαθητή* του Ιησού και στην οποία όμως κάποιος «πρεσβύτερος Ιωάννης» ασκούσε την αυθεντία. Αυτός ο «Πρεσβύτερος» ίσως εμφανίζεται στη Β' και Γ' Ιω. (αντιστοίχως 1, 1) ως αποστολέας και συγγραφέας υπό τον τίτλο απλώς ο «Πρεσβύτερος» (χωρίς να αναφέρει το όνομα *Ιωάννης*).
- Αυτό σημαίνει ότι εντός του πλαισίου του κανονικού κειμένου συναντούμε τη μυστηριώδη μορφή του Πρεσβυτέρου. Πρέπει να ήταν στενά συνδεδεμένος με το πρόσωπο του Αποστόλου, ή ίσως είχε γνωρίσει και τον ίδιο τον Ιησού. Μετά την κοίμηση του Αποστόλου πρόβαλε απόλυτα και ξεκάθαρα ως ο φορέας της κληρονομιάς του.
- *Τα περιεχόμενα του Ευαγγελίου ανάγονται στο μαθητή τον οποίο είχε αγαπήσει ιδιαίτερα ο Ιησούς. Ο Πρεσβύτερος κατανοούσε τον εαυτό του ως φορέα και αναμεταδότη του. ο συντάκτης του Κατά Ιωάννη ήταν και ο διαχειριστής του υλικού που είχε αφήσει ο εξέχων μαθητής.*

Αποδέκτες Κειμένου

- **Ισραηλίτες** που αντιμετώπιζαν τον εξοστρακισμό και την οξεία πολεμική από τη Συναγωγή των *Ιουδαίων* (9· 16, 1-4· 19, 38), επειδή ακριβώς όπως ο τυφλός ομολογούσαν τη μεσσιανικότητα και τη θεότητα του Ι. Χριστού πιστεύοντας ότι Αυτός είναι *μείζων* του Αβραάμ (8, 56 κ.ε.), του Μωυσή και του Νόμου (5, 45-47) αλλά και του Ησαΐα (12, 41).
- **Οπαδοί** του Ιωάννη τού Βαπτιστή (1, 6-8. 15. 19· 3, 28 κε· 5, 33-35· 10, 40-42· πρβλ. Πρ. 19, 1-7).
- **Σαμαρείτες**, όπως η γυναίκα που συνάντησε ο Ιησούς στο κεφ. 4.
- **Έλληνες (= εθνικοί· 12, 20-26)**, οι οποίοι δεν γνώριζαν αραμαϊκά (γι' αυτό και ο συγγραφέας επεξηγεί τους αντίστοιχους όρους).
- Στους ίδιους του κόλπους τής Εκκλησίας **δοκῆτες αιρετικοί** αμφισβητούσαν την αλήθεια της οντολογικής σάρκωσης του προϋπάρχοντος Λόγου (1, 14), του εξευτελιστικού Πάθους που καταλήγει στην Ανάσταση, αλλά και της οντολογικής κοινωνίας της σάρκας και του αίματός Του κατά τη θεία Ευχαριστία (6, 51-58· 19, 34-35).

Ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας-ο Υιός του Θεού

- Ο Ιωάννης επικαλείται μια σειρά μαρτύρων που πιστοποιούν τη μεσσιανικότητα του Ιησού :
  - Ο Θεός
  - Τα Σημεία του Ιησού
  - Το Άγιο Πνεύμα-Ο Παράκλητος
  - Οι άνθρωποι
  - Η Γραφή-Η Π.Δ.
- Ο Ιησούς είναι ο Λόγος, η Σοφία, ο Ναός, το Πάσχα, ο Γιαχβέ των θεοφανειών της Π.Δ....

Ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας-Χριστός

- :Οι άνθρωποι που πιστοποιούν τη μεσσιανικότητά Του
  - Ιωάννης ο Βαπτιστής (1,6-8) Να ο (πασχάλιος) Αμνός του Θεού που σηκώνει (και καταργεί) την αμαρτία όλου του Κόσμου
  - Οι μαθητές
    - Οι πρώτοι πέντε μαθητές (1,37-51)
    - Πέτρος (6,68)   Θωμάς (20,28)
    - Σαμαρίτισσα (4,29; 4,42)
    - Άνθρωποι γενικά (7,40-42)
    - Ένας «τυφλός» στους «βλέποντες» (9,17)
    - Μάρθα (11,27)

Ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας/Χριστός: Αποδείξεις

- Η Μαρτυρία του Πατέρα (5, 37. 8, 18.50. 10, 32):
  - Τα λόγια του Ιησού είναι τα ρήματα του Πατέρα (7,16) πρβλ. Δτ. 18,18
    - ➔ Πρβλ. τον αυτοχαρακτηρισμό του Ιησού : „Αυτός που με απέστειλε.“
  - Τα έργα του Ιησού είναι τα έργα του Πατέρα , ο οποίος διηνεκώς εργάζεται. (5,36)
    - Νικόδημος – Κανείς δεν μπορεί να επιτελέσει τα σημεία που επιτελεί ο Ιησούς(3,2)
- Η μαρτυρία της Γραφής:
  - Τον Προανήγγειλε. Ο Ησαΐας στο κεφ. 6 Αυτόν είδε ένθρονο Κύριο
    - Ο Μεσσίας θα είναι γόνος του Δαβίδ και θα κατάγεται από τη Βηθλεέμ (7,42-3)

Οι αντιδράσεις απέναντι στον Ιησού (1 από 2)

- Ο Ιωάννης καταγράφει τις διαφορετικές αντιδράσεις στους ισχυρισμούς του Ιησού :
  - Μαθητές που απαρνούνται τον Ιησού :
    - Πολλοί μαθητές τον εγκαταλείπουν σκανδαλισμένοι από το γεγονός ότι τρώνε τη σάρκα και πίνουν το Αίμα Του.
    - Η θρησκευτική ελίτ θέλει να τον σκοτώσει ιδίως μετά την Ανάσταση του Λαζάρου.
  - Οι αιτίες:
    - Επειδή ο λόγος του Ιησού είναι σκληρός (6,60ff)
    - Επειδή ο Ιησούς έχει δαιμόνιο (10,20)
    - Επειδή ο Ιησούς κάνει τον Εαυτό Του Θεό (10,36)
    - Επειδή είναι δημοφιλής και θα προκαλέσει τους Ρωμαίους (11,48)

Οι αντιδράσεις απέναντι στον Ιησού (2 από 2)

- Άνθρωποι ανταποκρίνονται στον Ιησού και πιστεύουν:
  - Διότι γνωρίζει λεπτομέρειες από τη ζωή τους (4,29 – Η Σαμαρίτισσα)
  - Επειδή οι λόγοι του είναι ζωή (4,41 - Σαμαρείτες)
  - Διότι οι λόγοι του επιβεβαιώνονται από τις πράξεις Του (4,53
    - Θεραπεία του βασιλικού της Καπερναούμ; 7,31 – ποιος μπορεί να πραγματοποιήσει τέτοια σημεία;, 11,45 – Ανάσταση ενός τετραήμερου νεκρού σε αποσύνθεση του Λάζαρου
- Επειδή θεώνται, υπ-ακούν (6,66 κε. – Πέτρος) αλλά και προ(σ)καλούνται στο άγγιγμα της πλευράς του (Θωμάς 20) ή και αποτρέπονται (Μη μου άπτου-προς τη Μαρία)

Κεντρικά Θεολογικά Θέματα (1 από 2)

- Ο Ιησούς και ο Πατέρας είμαστε Ένα.
- Το Ευαγγέλιο μαρτυρεί την υιότητα του Χριστού
- Ο Θάνατος του Ιησού, του αυθεντικού πασχάλιου Αμνού, για τους Αμαρτωλούς
  - Περισσότερο από τα άλλα Ευαγγέλια μαρτυρεί για την αιτία του θανάτου/της ΎΨΩΣΗΣ Του

Η ΑΓΑΠΗ.

Κεντρικά Θεολογικά Θέματα (2 από 2)

- Το Άγιο Πνεύμα
  - Το Ιω. ομιλεί περισσότερο από τα άλλα Ευαγγέλια για το Πνεύμα που ονομάζει Παράκλητο (= συνήγορο, παρηγορητή) .
  - Όταν απέλθει ο Ιησούς στον Πατέρα το Πνεύμα της Αλήθειας θα οδηγήσει σε όλη την αλήθεια και θα υπομνήσει όσα αφηγήθηκε ο Ιησούς
- Η Αιώνια Ζωή
  - Ενώ οι Συνοπτικοί ομιλούν για τη Βασιλεία του Θεού/των Ουρανών, το Ιω. ομιλεί για το δώρο της αιώνιας ζωής που προϋποθέτει μια καινούργια γέννα διά του Πνεύματος και του ύδατος και πίστη στον Ιησού.

Βασικοί Όροι

- Η Αγάπη:
  - ο βασικός όρος του Ιω. είναι η ΑΓΑΠΗ:
    - *„οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον. (3,16)*
- Το Φως:
  - Ο Ιησούς είναι το φως που λάμπει μέσα στο σκοτάδι αλλά το σκότος δεν κατέλαβε (= κατανόησε/κυριάρχησε) το φως.

ΕΓΩ ΕΙΜΙ

- Ο άρτος της ζωής-το ζωντανό ψωμί ! (6,35. 48)
  - Σημείο: Μαννοδοσία των 5000 (6,5-14)
- Το φως της ζωής (8,12)
  - Σημείο : Δημιουργία των οφθαλμών ενός εκ γενετής τυφλού από πηλό ! Αντίδραση των «βλεπόντων» Φαρισαίων (9,1-41)
- Η θύρα διά της οποίας εισέρχεται στην αυλή των Προβάτων (10,7) *πρβλ. Σίμων Ιωάννου (εκκλησιαστ. Κείμενο: Ίωνᾱ), ἀγαπᾶς με;*
- Ο αγαθός Ποιμένας που θυσιάζει την ύπαρξή του (10,14)
- Η ανάσταση και η ζωή (11,25)
  - Σημείο : Ανάσταση του Λαζάρου (11,1-44)
- Η Οδός, η αλήθεια και η Ζωή (14,6)
- Η αληθινή άμπελος (15,1)

Τα υπόλοιπα „Σημεία“ του Ιησού

- 500 λίτρα ύδωρ προορισμένο για ιουδαϊκούς καθαρμούς μετατρέπονται αυτόματα (χωρίς ειδική ευλογία) σε άριστο Οίνο για να συνεχιστεί και τελειωθεί ο Γάμος στην περιθωριοποιημένη Κανά (2,1-11). Φανέρωση της Δόξας Του (όχι όπως στο Σινά)
- Εκδίωξη εμπόρων από το Ναό-*λύσατε τὸν Ναὸν τοῦτον (= σάρκα Του) καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.* (2, 19)
- Τηλε-Θεραπεία του Υιού του Βασιλικού πάλι από την Κανά (4,46-54)
- Θεραπεία ενός παραλυτικού στην Κολυμβήθρα Βηθεσδά 35 χρόνια κατάκοιτου: *Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω! -ἴδε ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἁμάρτανε,* (5,1-9)
- Ο Ιησούς περπατά πάνω στη λίμνη της Γεννησαρέτ μετά τη *Μαννοδοσία: Ἐγὼ εἰμί-Μὴ φοβεῖσθε!* (6,16-21)
- Η επιτυχής αλιεία 154 (!) ιχθύων στη Λίμνη Τιβεριάδα (21,1-14)

Το Ευαγγέλιο – Ιδιαιτερότητα (1 από 2)

- Το Ιω. είναι διαφορετικό:
  - Συμπληρώνει τις άλλες αφηγήσεις των Συνοπτικών: Επικεντρώνεται στη σημασία του γεγονότος.
  - Δεν καταγράφει την εκ Παρθένου Γέννηση του Ιησού, τη Βάπτιση, τη Μεταμόρφωση και την παράδοση της θείας Ευχαριστίας. Αντί της τελευταίας παραθέτει το Νιπτήρα των ποδών των μαθητών ως σημείου της τέλει αγάπης και διακονίας.
  - Ο Ιωάννης επιλέγει συγκεκριμένες Δυνάμεις που ονομάζει Σημεία (2 Συνοπτ.+ 5 ιδιάζοντα)
  - Κατά την περιγραφή αυτών των επτά 'σημείων παρατηρείται κλιμάκωση. Έσχατο είναι η Ανάσταση του Λαζάρου .

Το Ευαγγέλιο – Ιδιαιτερότητα (2 από 2)

- Ο Ιωάννης καταγράφει κυρίως Εκτενείς Ομιλίες του Ιησού κατεξοχήν περί του Εαυτού Του.
- Το Ιω. δεν περιέχει καμιά Παραβολή παρά μόνον τα Λόγια ΕΓΩ ΕΙΜΙ του Ιησού και δύο εκτενείς Ομιλίες περί του Ποιμένα και της Αμπέλου.
- Ενώ οι Συνοπτικοί εστιάζουν στη δράση Του στη Γαλιλαία των αλλοδαπών και περιγράφουν μόνον ΜΙΑ ανάβαση του Ιησού προς το Άγιον Όρος για να πάθει και να αναστηθεί, το Ιω. εκτυλίσσεται κατεξοχήν στα Ιεροσόλυμα.
- Το Ιω. ομιλεί για τους Ιουδαίους ωσάν οι μαθητές του Ιησού να μην ήταν οι ίδιοι Ιουδαίοι.

Κριτική στο Κατά Ιωάννη

- Ισχυρισμοί εναντίον της ιστορικότητάς Του:
  - Δεν μπορεί να είναι ιστορικό.
  - Βρίσκεται στο τέλος μιας μακράς εξέλιξης.
  - Αντικατοπτρίζει μόνον την κατάσταση της Κοινότητας που τον παράγει
  - Δεν είναι δυνατόν να προέρχεται από τον Ιωάννη.
    - Είναι αντιουδαϊκό.
    - Δεν έχει γραφτεί από αυτόπτη μάρτυρα.
    - Ο συγγραφέας έχει υπόψη του τα άλλα Ευαγγέλια.
    - Οι Ομιλίες τοποθετήθηκαν στα χείλη του Ιησού

Τεκμηρίωση Κριτικής

- Η κριτική τεκμηριώνεται με τα κάτωθι στοιχεία:
  - Το Κατά Ιωάννη ζωγραφίζει μια άλλη εικόνα του Ιησού από αυτή των Συνοπτικών.
  - Το Κατά Ιωάννη έχει το ίδιο ύφος στις Ομιλίες του Ιησού και τα σχόλια του συγγραφέα.
  - Το Κατά Ιωάννη έχει δραματική δομή.

Απάντηση στην Κριτική (1από 2)

- Ο Ιωάννης γνωρίζει...
  - ...τη Γεωγραφία της Παλαιστίνης
    - 1,28 - Βηθανία
    - 4,5 κε.,20 – Συχάρ
    - 6,1 – Θάλασσα της Γαλιλαίας ή Τιβεριάς
    - 11,1 –Βηθανία, Οικία της Μαρίας και του Λαζάρου

Απάντηση στην Κριτική (2 από 2)

- τα ιουδαϊκά ήθη
  - 2,6 – νερό για καθαρμούς
  - 19,40 – τρόπος ταφής

- ... τις ιουδαϊκές εορτές και το συμβολισμό τους
  - 2,13 – Πάσχα: εαρινή γιορτή
  - 7,2 – Σκηνοπηγία (ύδωρ-φως)-φθινοπωρινή γιορτή
  - 10,22 – Εγκαίνια του Ναού-χειμωνιάτικη γιορτή
  - 5,1 – Μη επονομαζόμενη εορτή (Πεντηκοστή;;;)

Λεπτιομέρειες που απαντούν μόνο στο Ιω.

- ... Ιερουσαλήμ
  - 5,2 – Κολυμβήθρα Βηθεσδά
  - 8,1 – όρος των Ελαιών
  - 19,13 – Γαββαθά

- ...ο Ναός
  - 2,20 – 46 χρόνια κτίσθηκε
  - 8,20 – Θησαυροφυλάκειο
  - 10,23 – Στοά Σολομώντος

Ο Πάπυρος P52 (1 από 4)

- Ο πολυτιμότερος ανάμεσα στους παπύρους
- ο επονομαζόμενος „P52“ είναι ο αρχαιότερος, με ορισμένους στίχους από το Κατά Ιωάννη:
  - Verso: Ιω. 18,31-33
  - Recto: Ιω.18,37-38
- Το εύρημα έχει μέγεθος 8,9x6 cm.

Ο Πάπυρος P52 (2 από 4)

- Ο Βρετανός παπυρολόγος Colin H. Roberts εξέδωσε αυτόν τον πάπυρο το 1935.
- Το ανακάλυψε ανάμεσα σε παπύρους που είχε αποκτήσει ο Καθηγητής της Οξφόρδης Grenfell το 1920 από την Αίγυπτο.
- Ο Roberts το αποκωδικοποίησε και το χρονολόγησε την περίοδο 100- 125 μ.Χ.

Ο Πάπυρος P52 (3 από 4)

- Υπό την επίδραση του F.C. Baur και της επονομαζόμενης Σχολής της Τυβίγγης η συγγραφή του πνευματικού Ευαγγελίου, όπου διακηρύσσεται η θεότητα του Ι. Χριστού, χρονολογούνταν το τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. μ.Χ.
- Με την ανακάλυψη του P52 αναθεωρήθηκε η χρονολόγηση του Ιω.
- Επιβεβαιώθηκε η παραδοσιακή χρονολόγησή του περί τα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ..
- Πλέον επιβεβαιώνεται ότι το Ιω. διασώζει αρχέγονες παραδόσεις ενίοτε και αρχαιότερες των Συνοπτικών.

Ο Πάπυρος P52 (4 από 4)

Ίσως ο P52 είναι ένα από τα πρώτα αντίγραφα του Κατά Ιωάννη το οποίο ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στην Αίγυπτο.

- Όπως σημειώθηκε την εποχή της ανακάλυψης αυτού του παπύρου, έξι τόνοι επιστημονικών εργασιών σχετικά με τον Ιωάννη οδηγήθηκαν στον κάλαθο των αχρήστων.
- Το Ιω. περιέχεται και στο αρχαιότερο ακέραιο χειρόγραφο της Κ.Δ., τον P⁶⁶ (200 μ.Χ.).
- Διά του συγκεκριμένου Παπύρου το Ιω. θεωρείται το μοναδικό Κείμενο της Αρχαιότητας του οποίου διασώζεται χειρόγραφο με τέτοια εγγύτητα προς τη συγγραφή του πρωτοτύπου.
- Επίσης το πρώτο υπόμνημα σε βιβλίο της Κ.Δ. είναι το Υπόμνημα του Ηρακλέους (μαθητού του Ουαλεντίνου) στο Ιω. το δεύτερο ήμισυ του 2^{ου} αι. μ.Χ.. Επίσης ο Ωριγένης έγραψε εκτενέστατο Υπόμνημα στο Ιω.

Αΐωάννη (1 από 3)

Στην Εισαγωγή της Αΐ Ιω. ο συγγραφέας παρουσιάζεται ως αυτήκοος και αυτόπτης της ζωής του Κυρίου ενώ ομιλεί σε πρώτο πληθυντικό εκπροσωπώντας την καθολική Εκκλησία. Με το κύρος τής αυθεντίας του παραδίδει το γνήσιο αποστολικό κήρυγμα, εναλλάσσοντας στο κείμενό του θέματα πίστεως και ήθους, τα οποία είναι αλληλένδετα στην χριστιανική εμπειρία.

Αΐωάννη (2 από 3)

- *Αυτό που ήταν από την αρχή, αυτό που έχουμε ακούσει, που έχουμε δει με τα μάτια μας, αυτό που απολαύσαμε και τα χέρια μας ψηλάφησαν, αναφορικά με τον Λόγο της ζωής. Και η ζωή φανερώθηκε και την είδαμε και δίνουμε την μαρτυρία και εξαγγέλλουμε σε εσάς τη ζωή την αιώνια, η οποία ήταν πλησίον του Πατέρα και φανερώθηκε σε εμάς. 3 Αυτό το οποίο είδαμε και ακούσαμε σας σας αναγγέλλουμε προκειμένου και εσείς να έχετε μαζί μας κοινωνία. Και αυτή η κοινωνία με μας (είναι και κοινωνία) με τον Πατέρα και με τον Υιό του, τον Ιησού Χριστό. 4 Και αυτά σας γράφουμε προκειμένου η χαρά μου να είναι πλήρης και τέλεια*

Αΐωάννη (3 από 3)

- Απουσιάζουν τυπικά επιστολικά στοιχεία που απαντούν στις επόμενες δύο (Προοίμιο με το όνομα του αποστολέα, χαιρετισμός των παραληπτών, επίλογος με ασπασμούς και η τελική ευλογία).
- Γι' αυτό και η Αΐω. χαρακτηρίστηκε είτε ως ομιλητικό ή ποιμαντικό δοκίμιο, είτε ως δογματικό εγχειρίδιο, είτε ως πραγματεία, είτε ως «ιωάννεια ποιμαντική» επιστολή. Το ίδιο το έργο μάλλον έχει τη μορφή Εγκυκλίου η οποία δεν αποστέλλεται σε μια συγκεκριμένη Σύναξη αλλά στην καθολική Εκκλησία, που αντιμετώπιζε *δοκῆτες* αιρετικούς.
- Αυτοί διαχώριζαν τον επουράνιο Χριστό από τον σαρκωμένο Ιησού (*Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός* 2, 22 κε.· *ὁ μὴ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα* 4, 2 κε.· 5, 6 κε.). Το φλέγον θέμα επίσης που απασχολεί την επιστολή είναι αυτό της παρουσίας της αμαρτίας μετά το βάπτισμα

B+Γ' Ιωάννη

- Στη Β' Ιω. ο αποστολέας κατονομάζεται ως ο *πρεσβύτερος* (πιθανόν όχι με την έννοια της ηλικίας, ή του ιερατικού αξιώματος, αλλά με τη σημασία του αυτόπτη μάρτυρα και του εγγυητή της αποστολικής παραδόσεως) και η Εκκλησία ως *η εκλεκτή κυρία και τα τέκνα αυτής* (πρβλ. *νύμφη Χριστού* Εφ. 5, 29· *συνεκλεκτή Α' Πέ.* 5, 13). Η Εκκλησία, η οποία εμμένει στην **ἀλήθεια** έχει να αντιμετωπίσει τους προαναφερθέντες δοκίτες αιρετικούς που χαρακτηρίζονται από τον συγγραφέα ως *άντίχριστοι και πλάνοι* αφού **δέν μένουν ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ** (9). Γι' αυτό και αποτρέπεται κάθε κοινωνία (ἀκόμη και χαιρετισμός) μαζί τους.
- Η Γ' Ιω είναι ιδιωτική επιστολή που απευθύνεται στον αγαπητό Γάιο, ο οποίος είναι πνευματικό (πιθανότατα) τέκνο του πρεσβυτέρου και κατεξοχήν ασκεί τη φιλοξενία. Στρέφεται εναντίον κάποιου Διοτρεφούς και συστήνει τον περιοδεύοντα Δημήτριο.

Αντί Επιλόγου

Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει. Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παρρησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστιν, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ Κόσμῳ τούτῳ.

Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει· ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. Ἐάν τις εἴπῃ ὅτι «Ἀγαπῶ τὸν Θεόν», καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἐώρακεν, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἐώρακεν πῶς δύναται ἀγαπᾶν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Τέλος Ενότητας

Εισαγωγή στην Ιωάννεια γραμματεία 1

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ <http://eclass.uoa.gr/courses/SOCTHEOL105/>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015,
Σωτήριος Δεσπότης. Σωτήριος Δεσπότης. «Ερμηνεία και Ερμηνευτική της
Καινής Διαθήκης. Εισαγωγή στην Ιωάννεια γραμματεία 1» . Έκδοση: 1.0.
Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL105/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες

Εικόνα 1, σελίδα 11: Harod Valley, non-commercial/non-web personal use/ πηγή:
<http://holylandphotos.org/browse.asp?s=1,2,5,443>

Εικόνα 2 σελίδα 43: Πάπυρος P52 / Public domain/ πηγή:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:P52_verso.jpg

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

